
MIRŐL VALLANAK A FÖLDRAJZI NEVEK?¹

1. Sokan szeretik nézegetni a térképeket, vizsgálgatni, ízlelgetni a város-, hegy- és folyónevek jelentését, hangulatát, szépségét vagy éppen szokatlanságát, esetleg furcsaságát. Magam is közéjük tartozom. Többször feltűnt, hogy az Ausztriához került burgenlandi részen található magyar helységnevek milyen régiek, milyen veretesek, jellegzetesek. Ezeket szeretném röviden bemutatni.

Induljunk ki a *Burgenland* névből. Sokan ezt is réginek gondolják, úgyannyira, hogy láttam már többször is *Várvidék* fordításban, valamilyen régi nevet sejtetve. A *Burgenland* szó azonban, amelynek jelentése 'váras tartomány', a FNEsz. szerint 1918-ban keletkezett, annak a négy nyugat-magyarországi vármegyének a nevéből, amelyeknek jobbára németlakta területeit Ausztriához csatolták. Ezek: *Pressburg* 'Pozsony', *Wieselburg* 'Moson', *Ödenburg* 'Sopron' és *Eisenburg* 'Vas' megye. Először *Vierburgenland*, majd *Dreiburgenland*, végül *Burgenland* formában állandósult.

Annál régebbi és annál többet elárul történelmünkben az ott található *Felsőőr* (*Oberwart*), *Alsóőr* (*Unterwart*) és *Őrsziget* (*Siget in der Wart*) helynév, amelyek mindegyikében ott szerepel a 'gyepű- és határvédő' jelentésű *őr* szavunk. Az ezekhez hasonló falvak alkották a középkorban az *Őrség* nevű tájat, mégpedig a Zala forrásvidékén és a Kerka völgyében, Óriszentpéter környékén az Alsóőrséget, a Pinka mentén, Felsőőr körzetében pedig az Ausztriának ítélt Felsőőrséget. Az *Őrség* a középkorban a nyugati országhatár őrtérülete volt, s gyepűvédő, határbiztosító lakóinak, az öröknek a székelyekéhez hasonló kiváltságaik voltak (FNEsz.). Így érthető, hogy például a felsőőri nyelvjárás nagyon sok régi elemet megőrzött nyelvünkben.

A 13. századra utal a Németújvártól (Güssingtől) északkeletre fekvő Gyepűfüzes nevében szereplő *gyepű* szó, amely az ellenség feltartóztatása céljából létrehozott sövényt, torlaszt jelentett. Az ugyanazon környéken található Egyházásfüzes falu nevében az *egyházás* elem azt jelzi, hogy a falunak a szomszédságtól eltérően temploma volt. Az *Alsópéterfa* és *Szombatfa* nevek megőrizték a Kárpát-medencei magyar nyelvterület peremén úgyszólván mindenütt mutatkozó *falva* > *fa* hangtani rövidülést. A *Pinkafő* nevű község, amely Felsőőrtől északnyugatra fekszik, a Vas megyei Szalafőhöz hasonlóan nevének *fő* elemével azt mutatja, hogy a falu folyónak – ez esetben a Pinkának – a forrásvidéke közelébe települt, ahogy Szalafő a Szala, azaz a Zala folyó forrásánál, fejeénél. 'Kerek mogyorócserjés'-re utal a 13. századból adatolt *Monyorókerék* falunév, tudniillik a *monyoró* a *mogyoró*-nak régies alakja, a *kerek*, *kerék* pedig körhöz hasonló alakú erdőt jelentett. A *Felsőlövő* név második eleme, a *lő* ige folyamatos melléknévi igeneve középkori, gyepűt védő lövészek lakóhelyét jelezheti. Aztán gyakori ezen a részen is az Árpád-kori -*d*, eredetileg kicsinyítő, később helynévképző, pl. *Incéd*, *Lovászd*, *Siklősd*, *Pecsenyéd*. Ez utóbbi egyébként a *besenyő* népnév származéka.

¹ A Kossuth rádió „Édes anyanyelvünk” című műsorában elhangzott két előadás írott változata.

A *Nyék* törzsnév őrződött meg Sopronnyék nevében, és a szintén nemzetségnévből alakult *Tétény* nevet őrzi *Mosontétény*, Nezsídtől délkeletre. A *körte* szónak eredetibb *körtvély* alakját látjuk a mai *Lajtakörtvélyes* és *Ókörtvélyes* helynévben.

Végül érdekes a Fertő tó nyugati partján fekvő Ruszt falu nevének alakulása. A település régi magyar megjelölése a fanévből keletkezett *Szil* volt. Ennek tükörfordításaként jött létre a német eredetű, hasonló jelentésű *Rust*, amely aztán átkerült a magyarba is. A felsorolt régi helységnevek azt is bizonyíthatják, hogy a mai Burgenlandban korábban magyarok laktak.

2. Nemrégiben ellenőriztem – szokásosabb latin eredetű szóval: lektoráltam – a szülő-városom, Kisújszállás földrajzi neveiből készült összeállítást. Ismeretes, hogy egy-egy város, falu földrajzi, azaz bel- és külterületi nevei sok mindent megőriznek az illető helység múltjáról, a természet, a környezet alakulásáról, de még az ottani nyelvhasználatról és a nyelvi változásokról is. Ezért határozta el a hatvanas évek elején a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének néhány lelkes szakembere, hogy a vidéki értelmiség és önkéntes gyűjtők bevonásával, továbbá a helységek, a járások és a megyék anyagi segítségével feltérképezik az ország minden faluját, városát, és ezeket a földrajzinév-gyűjteményeket nyomtatásban is megjelentetik. A példát Zala megye mutatta 1964-ben, 738 oldalas hatalmas kiadványával. Ezután sorra-rendre láttak napvilágot a jobbára egy-egy megye, ritkábban járás vagy város földrajzi neveit magába foglaló gyűjtemények. Jász-Nagykun-Szolnok megyére és benne Kisújszállásra az elmúlt években került sor.

Ahogy nézegettem a régi utca-, városrész-, továbbá dűlő- és határrészneveket, a nagy kiterjedésű térképeket – mert Kisújszállásnak igen nagy a külterülete, több mint húsz kilométerre van például a fegyverneki határ –, elem tolultak a gyermek- és ifjúkori emlékek, az is, hogy a szomszédunkban lévő cséplőgéppel több éven át bejártam szinte a város teljes határát. Ezúttal az érdekesebb régi nevekből idézek fel néhányat.

Kisújszállás a nagykun városok egyike. Neve mai formájában a FNSz. szerint 1522-ben fordul elő először, de már 1395-ben adatolható *Kisszállás* alakban. Mindez azt jelezheti, hogy a település kezdetben kis kiterjedésű volt, viszont az *új* névelem újabb vagy ismételt megszállásra utalhat. A *szállás* szó egyenesen a kunokra utal, az említett szótár így írja körül: „betelepült kun vagy jász nemzetség, csoport lakóhelye”, és több mint tíz ilyen összetételű helynevet sorol fel. Egyébként a kisújszállási határrésznevek közül bizonyítottan kun eredetű a *Turgony* (ez a név korábban falut jelölt), a *Gyalpár* és a *Karahát* első eleme, de a népi tudat szerint idetartozik a *Csivak*, az *Igarió*, a *Konta* és a *Szejkő* is. Az utóbbiak nyelvészeti igazolása még várat magára.

Ismeretes, hogy IV. Béla királyunk a 13. század közepe táján a kunokat jobbára mo-csaras helyre telepítette le. Ilyen volt a Nagykunság korábbi területe is, egészen a 19. századi folyószabályozásokig. Ennek az emléket őrzi az olyan határrésznevek, mint *Bíkás* (azaz 'Békás', ez vízenyős hely volt sok békával), *Ludas* (a vadlibák ott gyülekeztek), illetve a *-sziget*, *-lapos*, *-laponyag*, *-ér*, *-völgy* utótagú összetett nevek, mint például *Domb-sziget*, *Matyi-lapos*, *Gyalpár-laponyag*, *Csonka-ér*, *Bodzás-vögy*. De a város vízenyős jellegére utalnak a következő, ma már szinte kihalt városrésznevek is: *Éralja*, *Sásestő* (a *Sásastó* alakból úgynevezett elhasonulással lett, jelentése: 'sással benőtt tó'), *Vermeshát* (mivel viszonylag magasabban feküdt, annak idején ide vermelték el a gabonát). A mostani Jókai, korábban Gödör utcát még korábban *Karsai-tiszá*-nak hívták, amely

névbe a *Tisza* vagy metaforikus úton kerülhetett, vagy esetleg köznevesült. Maga Móricz Zsigmond is ezt írja a múlt század végi diákéletet bemutató „Forr a bor” című regényében: „A Fertő-diákkamara a Fertő-utcáról vette a nevét. A Fertő-utca pedig arról, hogy a város fertőjéig nyúlt. Ez a fertő egy mocsár volt a város kellős közepén. Rendes, szabályszerű mocsár, náddal és kákával és szittyóval. Arra nagyon jó volt, hogy a természetrajztanár oda járjon botanizálni az ötödik osztályosokkal s arra is, hogy minden télen beleszakadjon egypár diák korcsolyázás közben.” Illetve így beszélteti a nagy bajuszú mészárost: „Mikor ő még csak juhász volt és a birkát őrizte a pusztán. Az volt a szép világ. Az övék volt az egész pusztta. Az ő fiatal korában még nem volt lecsapolva a Berettyó, és idáig tartott az árvíz minden tavaszon.”

A külterületi határrésznevek közül megemlítem még a következőket: *Göringyes* (azaz *Göröngyös*; röggös, nehezen művelhető talajáról); *Marjalaka* (az Árpád-kori Mária-laka elpusztult falu nevéből); *Nyakvágó* (a helyi magyarázat szerint: itt a legszűkebb a város határa, s ez a hely mint nyak tartja a fejnek tekinthető kitűnő termőföldű *Csorba* nevű határrészt); *Szőrfű* (szintén helyi magyarázat szerint: kiváló talaján olyan dúsan termett a fű, mint a bunda szőre; de a FNEsz. ezt jegyzi meg: „A magyar *Szőrfű* ’serteszerű levelű pázsitfű, *Nardus stricta*’ növénynevéből keletkezett. 1864. évi közlés szerint a szóban forgó szántóföldön »sok taratk és más polyvás fűfélék találhatók«”). A *Bánomkert* meg – sok társához hasonlóan – tréfás eredetű népetimológiai név. Eszerint a *bánom* igealak vált tulajdonnévvé, ugyanis az így jelölt föld csalódást okozott gazdájának. A FNEsz.-ben ezt olvashatjuk: „A közfelfogás szerint a *Bánom* helynév a tréfás nevek közé tartozik, és a magyar *bán* ige jelentő mód jelen idő egyes szám első személyű, tárgyas ragozású alakjából vált tulajdonnévvé. Azzal hozzák kapcsolatba, hogy az így jelölt föld csalódást okozott tulajdonosának, bérlőjének. Az 1805. évi *Banum* alakváltozat alapján azonban felmerült az a gondolat is, hogy a *Bánom* helynév valójában a hazai latin *banum* ’eltiltás’ főnévből való.”

SZATHMÁRI ISTVÁN

ISTVÁN SZATHMÁRI, **What is the confession of geographic names?**

In the two lectures, originally delivered in the programme entitled Édes anyanyelvünk [Our sweet mother tongue] on Kossuth radio, the author discusses how geographical names can be utilized in researching local as well as general history. The first lecture discovers the origins of place names found in Western Hungary; the second lecture presents the names of Kisújszállás located in the Great Hungarian Plain.